אישים באגרות הראי"ה

הרב דובער הלוי מילשטיין

סוחר ותלמיד חכם מוורשה, שהרב קוק הדריך אותו באגרותיו כיצד לנהוג בבניו שהתרחקו מהדת · תרט"ו–תרצ"ה בקירוב (1855–1935)

7 אגרות

דברי הרב קוק ודברי הרב שלמה אבינר, ונוסח האגרות המלא

igrot.shlomo-aviner.net

בקצרה

ר' דוב בער הלוי מילשטיין (נכתב לפעמים "מילפשטיין") (ראו בפרשת הרב מילשטיין ובניו שהתרחקו) היה סוחר עצים אמיד בוורשה, תלמיד חכם וחסיד של האדמו"ר מפורוסוב. בניו הצעירים, שמואל ונפתלי, נמשכו לתנועות המהפכה והלאומיות הפולנית של אותם ימים ועזבו את דרך התורה. בנו הבכור, חיים זאב, נשאר נאמן לתורה ולמצוות.

בשנת תרס"ו-תרס"ז ביקר בארץ, ונפגש עם הרב קוק ביפו כדי לשאול כיצד לנהוג בבניו (כרך א', אגרת נ). מכאן התחילה חליפת מכתבים שנמשכה שנים. האדמו"ר שלו הורה לו להתרחק מהבנים, אבל הרב קוק הורה לו לקרב אותם באהבה, והוא שמע לעצתו של הרב קוק (כרך ב', אגרת שעה; כרך ב', אגרת תקט). לעת זקנתו עלה לארץ (הרב קוק השתדל להשיג לו רישיון עלייה (כרך ד', אגרת אקלא)), גר תחילה בבית הרב קוק ואחר כך בשכונת בתי ורשה בירושלים, ושם נפטר.

מה עלה בגורל הבנים: חיים זאב עלה לארץ, וצאצאיו שומרי תורה ומצוות. נפתלי (אנטול מילשטיין) נעשה דיפלומט פולני בכיר, לא חזר לשמירת מצוות, אבל לא התכחש ליהדותו, תמך באביו ואף קנה לו דירה בירושלים. שמואל לא חזר, ונרצח בשואה.

הרב קוק על הרב דובער מילשטיין

בעיקר האגרות לר' דובער מילשטיין עוסקות בשאלה אחת, שהרב קוק מאריך בה מאוד: כיצד אב ירא שמים צריך לנהוג בבניו שעזבו את התורה. כבר בפגישתם ביפו אמר לו הרב קוק: "ששיטתי היא להתנהג דוקא במדת החסד הגמור עם הצעירים" (כרך א', אגרת נ), ובשש אגרות, במשך שש שנים, הוא חוזר ומחזק אותו בדרך הזאת.

באגרת הראשונה (שבט תרס"ז) הרב קוק מלמד את האב לומר לבנים "שיש בנטיותיהם כמה דברים טובים", וכל טעותם היא שהם חושבים שהטוב שהם מרגישים הוא נגד התורה, "ובאמת הם הם הנם גופי תורה". הוא מציע לתת להם חופש ללמוד שפות וחכמות, ולבקש מהם לשמור לפחות את המצוות העיקריות והחמורות, כחסד עם כלל ישראל. כפייה לא תועיל: "ואם יאבו בחוזק יד להרימם למעלה ממדרגתם... לא יועיל כלל להם רק יזיק". רק כך "יקרבם באהבה לאט לאט לדרכי ישראל", ו"בניהם אשר יולדו יוכלו להיות טובים מאבותיהם" (כרך א', אגרת נ).

באגרת השנייה (אדר תרס"ח) הרב קוק מתנצל שאיחר להשיב, כי צערו של האב "הדאיבו גם את לבבי". דעתו ברורה: "אין לנו להתיאש כלל וכלל משום בן ישראל". הכפירה של זמננו אינה כמו המינות הקדומה, כי "אפילו הדעות היותר רעות עומדות הן על הבסיס של בקשת היושר והצדק", שהוא דרך ה' שציווה אברהם אבינו את בניו. לכן צריך לדבר עם הבנים בשפתם - "והי' כאוב מארץ קולך" - ולהודות להם שמטרתם רצויה. ועצתו: "שבכל האופנים לא יפקיר את בניו ויקרבם כפי היכולת, וסופם בודאי לתשובה" (כרך א', אגרת קיג).

באגרת השלישית (אייר תרס"ח) הרב קוק יוצא נגד הדעה הרווחת: אם האב חושב "כרב המון הלומדים" שצריך להפקיר את הבנים, "הנני אומר בפה מלא שלא זו הדרך אשר ד' חפץ בה". על פי התוספות, מי שיצרו תוקפו נחשב כאנוס, וכך ה"שפחה בישא" של זרם הזמן משדלת את הצעירים: "הם אנוסים גמורים וחלילה לנו לדון אונס כרצון". דווקא נטייתם הפנימית לטוב ולחסד היא שהפכה אותם "ללוחמים בעד הכלל". והעצה המעשית: לסייע להם בפרנסתם ובצרכיהם, לכתוב להם דברי מוסר היוצאים מן הלב, ובעיקר לעורר אותם "שלא יעזבו את אהבת עמם". תשובה שתבוא מתוך השכל היא "תשובה מאהבה", ולכן "יש תקוה גדולה לכל בנינו, רובם ככולם, ונחזיק בם ואל נרפם" (כרך א', אגרת קלח).

באגרת הרביעית (אלול תר"ע) הרב קוק כותב: "רק בחבלי אהבה ועשות חסד אנו יכולים להמשיך אלינו לב צעירינו". בנספח לאגרת הוא מבאר מדוע אפשר להחזיר אותם, אף שחז"ל אמרו על המינים "כל באיה לא ישובון" (משלי ב יט; עבודה זרה יז א): בזמן הקרוב לגאולה אין כוח לרע להמציא אמונות רעות ממשיות, אלא רק להחליש את אור האמונה, ולכן "הרע שבהם איננו כ"א חיצוני ובתוכיות הנשמה הכל טוב וקדוש". זה סוד הדור שהוא "טב מלגאו וביש מלבר" - טוב מבפנים ורע מבחוץ. ומסקנתו: "הנני על משמרתי אעמודה לקרב ולא לרחק, ולקרב אפילו את המרוחקים בזרע" (כרך א', אגרת שלב).

באגרת החמישית (מנחם אב תרע"א) הרב קוק שמח שהאב שומע לעצתו, "לאחוז במדתו של אברהם אבינו, מדת החסד, ומדת השלוי של אהרן הכהן". "מי זה יוכל לשער את האורה והקדושה הגנוזה בנשמת כל אחד מישראל". ועוד: "דוקא זה הדור, הנראה כ"כ ריק ופורק עול, הוא היותר מוכשר לאור תשובת אמת", ולכן צריך למשוך את הכול "בעבותות אהבה וחסד", ולא להתפעל מהחפצים להגביר את מידת הדין, "אפילו אם יהיו צדיקים וגדולים בתורה". והנביא אומר: "ובמרחקים יזכרוני וחיו את בניהם ושבו" (זכריה י ט) (כרך ב', אגרת שעה).

באגרת השישית (אדר תרע"ג) עולה שהאב עמד בין שתי דעות: האדמו"ר שלו מצד אחד, והרב קוק מצד שני. הרב קוק מכבד את "נטיית לב כת"ר לאמונת-חכמים, שלא לסור מדעת מורו הרה"צ", אבל אינו זז מדעתו: "אני אחוז בזה במדת-החסד מבלי שום נטי' אחרת, ומימיני בל אמוט". "צריך שיהי' יקר בעינינו קורטוב אחד של טוב שנרויח מהם", כי "יש ניצוץ קדוש בכל נפש ישראלית, וכשמקרבים ומחבבים" הוא נעשה "לשלהבת-קודש". וכשהבנים רואים "שהרתוק שבין האבות לבנים אינו ניתק בשביל שגיאותיהם", "מוכרחים רגשי-תשובה נסתרים להתנוצץ בלבבם, והרגש מביא לידי מעשה, ומעשה מביאה לידי אמונה" (כרך ב', אגרת תקט).

באגרות יש גם עניינים אחרים: כשרות היין מרחובות ומבית פלמן (כרך א', אגרת נ; כרך ב', אגרת תקט), האתרוגים (ראו בפרשת אתרוגי ארץ ישראל) שביקש - בשנת השמיטה תר"ע (ראו בפרשת שמיטת תר"ע והיתר המכירה) הרב קוק מחמיר על עצמו שלא לעסוק במשלוח פירות הארץ לחו"ל, אף שהוא מקל לאחרים (כרך א', אגרת שלב) - ותשובה לשאלתו על מאמר הרב קוק ב'הניר', שבו לא שיבח את "אותו האיש" (כרך ב', אגרת שעה).

הרב שלמה אבינר על הרב דובער מילשטיין

"לרב מילשטיין היו בנים שיצאו לתרבות רעה", "ורבו של הרב מילשטיין הורה לו לנתק קשר איתם". אך הרב קוק "בירר לו תוך כדי שש אגרות ארוכות מה צריך להיות היחס אליהם, יחס של הערכה ושל אהבה, יחס של הבנה והכרה עמוקה". הרב אבינר כתב פירוש מפורט על שש האגרות האלה בספרו "במרחקים יזכרוני". (מקור: יחס לבנים עוזבי תורה (אבינרפדיה); יחס לבנים שהתרחקו (אבינרפדיה))

"באשר ליחס לבנים מתרחקים, צריך לשמור קשרים טובים, לאהוב אותם, לכבד אותם, לקרב אותם, לעזור להם". לאם שרצתה לנתק קשר עם בתה השיב: "זה כמו לברוח מעמדה מול אויב. אדרבה, את צריכה לאהוב אותה עוד יותר, ולחבק אותה עוד יותר". ואין זו אהבה כתכסיס: "אהבה לשם אהבה". כך גם נתינת כסף - הרב קוק אמר לרב מילשטיין "לשמור קשר טוב איתם, ובין השאר לתת להם כסף". (מקור: יחס לבנים שהתרחקו (אבינרפדיה); ילדים שהתרחקו (אבינרפדיה); בנים מתרחקים (אבינרפדיה))

"הצעירים בני זמננו הם אנוסים גמורים; רוח הזמן הסוער אונסת אותם". "כמובן, בכל מה שאנו אומרים על יצר הרע, אין שום היתר להתפתות, חלילה! כל העניין הוא לבנות יחס של לימוד זכות עליהם". ובימינו "כמעט אין דין אפיקורוס, אלא דין מקולקלים, דין אנוסים". (מקור: הרשע אנוס ברשעו (אבינרפדיה); כמה חסד? (אבינרפדיה))

אין זו הכלה של המעשים: "ההבחנה ברורה בין אדם שהוא אהוב לבין מעשיו שהם שנואים". הבנים "לא לגמרי אשמים. אך כל זה אינו נוגע למעשיהם, שהם ודאי שנואים, אלא להם, שהם כלולות בנשמת כלל ישראל". (מקור: להכיל?! (אבינרפדיה))

ההורים אינם אשמים בהכרח: לאדם יש בחירה חופשית, ויש ארבעה גורמי חינוך - הבית, בית הספר, תנועת הנוער והרחוב, ו"לירוח הזמן' יש כח עצום". ו"שום מילה טובה של חינוך אינה הולכת לאיבוד": הרב קוק הסביר לרב מילשטיין "ששום דבר לא הולך לאיבוד. כל גרם של חינוך וקדושה נטמן בבן, ובסוף הוא יעשה תשובה, ואם לא הוא, הבן בן שלו, או הנכד שלו". (מקור: יחס לבנים שהתרחקו (אבינרפדיה); יחס לבנים עוזבי תורה (אבינרפדיה); בני רבנים שסרו מן הדרך (אבינרפדיה))

הרב אבינר מבחין בין לימוד זכות, שהוא האמת כולה, לבין "הכלה" של מעשים רעים. כדוגמה ללימוד זכות מתוך הבנת ההשפעות הקשות שאדם ספג הוא מביא את אגרות הרב קוק לר' דובער מילשטיין, שבניו עזבו את דרך התורה: הם אינם אשמים לגמרי, אבל אין זה נוגע למעשיהם, שהם רעים, אלא להם עצמם, שהם כלולים בנשמת כלל ישראל. (מקור: מתוך ספרי הרב)

האגרות

כרך א', אגרת נ: תשובה לשאלתו אחרי פגישתם ביפו: לנהוג בבנים במידת החסד הגמור, להראות להם שהטוב שבנטיותיהם הוא "גופי תורה", לתת להם חופש ולבקש שישמרו לפחות את העיקרי. כפייה רק תזיק.

"ששיטתי היא להתנהג דוקא במדת החסד הגמור עם הצעירים"

כרך א', אגרת קיג: אין להתייאש משום יהודי: גם הדעות הרעות של הדור נשענות על בקשת יושר וצדק. יש לדבר עם הבנים בשפתם, להודות בטוב שבמטרתם, ולא להפקיר אותם.

"אין לנו להתיאש כלל וכלל משום בן ישראל"

כרך א', אגרת קלח: נגד הדעה שיש להפקיר את הבנים: הם "אנוסים גמורים" של זרם הזמן. לסייע להם בפרנסה, לכתוב להם דברי מוסר, ובעיקר לעורר בהם אהבת עמם. תשובה מתוך השכל היא תשובה מאהבה.

"הנני אומר בפה מלא שלא זו הדרך אשר ד' חפץ בה"

כרך א', אגרת שלב: רק בחבלי אהבה וחסד אפשר למשוך את לב הצעירים. בנספח: מדוע הכופרים של זמננו יכולים לחזור - הרע שבהם חיצוני, ופנימיותם טובה וקדושה. וגם: מדוע אינו שולח אתרוגים בשנת השמיטה.

"הנני על משמרתי אעמודה לקרב ולא לרחק"

כרך ב', אגרת שעה: שמח שהאב שומע לעצתו ונוהג במידת החסד של אברהם ובמידת השלום של אהרן: דווקא הדור הנראה ריק מוכשר לתשובת אמת. וגם: על מאמרו ב'הניר', שאין בו שבח ל"אותו האיש".

"דוקא זה הדור, הנראה כ"כ ריק ופורק עול, הוא היותר מוכשר לאור תשובת אמת"

כרך ב', אגרת תקט: בין דעת האדמו"ר לדעתו: הרב קוק אוחז במידת החסד בלי שום נטייה אחרת. כל קורטוב של טוב יקר, ובכל נפש מישראל יש ניצוץ קדוש. כשהבנים רואים שהקשר לא ניתק, מתעוררים בהם רגשי תשובה.

"צריך שיהי' יקר בעינינו קורטוב אחד של טוב שנרויח מהם"

כרך ד', אגרת אקלא: באגרת לבנו הרצי"ה ולמחותניו הרב קוק כותב שקשה כעת להשיג רישיון עלייה לר' דובער מילשטיין.

"ע"ד ידידינו ר"ד מילשטיין"

ראו גם

ספרו של הרב שלמה אבינר "במרחקים יזכרוני - יחס לבנים ולבנות המתרחקים מן התורה - על פי מרן הרב קוק", ובו פירוש מפורט על שש האגרות לר' דובער מילשטיין.

הרב ארי שבט חקר את תולדות ר' דובער מילשטיין ובניו, וממחקרו נלקחו הפרטים הביוגרפיים שבדף.

("מסע בעקבות הדמויות המיסתוריות מאיגרת הראי"ה", מקור ראשון)

כל האגרות בנושא "יחס לחילונים ולרחוקים מתורה" במפתח. (לנושא)

נוסח האגרות – עם ביאור

7 האגרות שבהן נזכר הרב דובער מילשטיין, לפי סדר הכרכים, כל אחת עם התמצית שלה. הביאור משולב בתוך נוסח האגרות: בסוגריים מרובעים, באות קטנה ועל רקע תכלת. הוא אינו חלק מלשון האגרת

אגרות הראי"ה – כרך א' – אגרת נ

תמצית האגרת

תאריך ומקום: ר"ח שבט תרס"ז - יפו **נמען:** ר' דובער מילשטיין

הרב קוק מייעץ להורה איך לנהוג בבניו שהתרחקו מן הדת: במידת החסד, ולומר להם שיש בנטיותיהם דברים טובים שהם עצמם "גופי תורה". אפשר לתת להם חופש ללמוד השכלה ושפות, ולבקש מהם לשמור לפחות על המצוות העיקריות, מתוך יושר כלפי האומה. כפייה בכוח רק תזיק, ובהדרגה הם ובניהם יתקרבו. הרב קוק גם מאשר שהיין מרחובות כשר.

עיקרי הדברים

- יחס לנוער המתרחק מן הדת.
- חינוך בדרך החסד וההדרגה.

נוסח האגרת עם ביאור

ב"ה[1], עה"ק[2] יפו, ר"ח שבט תרס"ז[3].

כ'[4] ידידי הנכבד הרב המופלג הנגיד מו"ה[5] דובער מילשטיין [הרב דוב בער מילשטיין, שבניו התרחקו מן הדת] נ"י[6], שלו'[7] וברכה.

הגיעני מכתבו היקר. ואשר בעצתי ישאל ע"ד[8] התנהגותו עם בניו, כבר אמרתי לכ"ת[9] בהיותו פה עמנו, ששיטתי היא להתנהג דוקא במדת החסד הגמור עם הצעירים, ולומר להם שיש בנטיותיהם כמה דברים טובים, וכל עיקר טעותם אינו כ"א[10] מה שהם סוברים שהדברים הטובים שהם מרגישים הם נגד התורה, ובאמת הם הם הנם גופי תורה. ע"כ[11], אע"פ[12] שראוי ליתן להם חופש ללמוד כתב ולשונות וחכמות, כאות נפשם, מ"מ[13] ראוי שהם מצדם יראו את חבתם ליהדות ולמצות, לכה"פ[14] להעקריות והחמורות, [לפחות למצוות העיקריות והחמורות] שבזה הם עושים חסד ומשפט עם כלל ישראל. וצריך להסביר להם, לפי מדרגתם, שלעשות צדקה נצחית עם האומה, ע"י[15] מה שיגרמו מצדם, שיחיו בקרבה הדברים המקודשים לה מראש מקדם, הוא דבר ישר לכל אדם, ואיש ישראל צריך להרגיש את היושר הזה באופן יותר גדול, מפני שבכל אופן יוכל אפילו היותר ירוד שבנו למצא, שיש לנו איזה הצטיינות מכל העמים ברוחניות, וזאת ההצטיינות אין ראוי לכל ישר-דרך לגרום מצדו שתהי'[16] נשפלת, כ"א ראוי לגרום לה חשיבות, ע"י מה שמתנהגים, ביחד עם ההשכלה, והסדרים החדשים בחיים לפי הזמן, בכ"ז[17] בדרכי ישראל. זאת היא המדרגה הנמוכה מאד, בתכלית השפלות, שכשידברו ההורים אל הבנים על פיה ימצאו להם בהם אזנים קשובות. ואם יאבו בחוזק יד להרימם למעלה ממדרגתם, ע"י התלהבות פנימית של קדושה, שהאבות מרגישים בלבבם, לא יועיל כלל להם רק יזיק. ע"כ אשרי אדם שומע לעצתי בזה, שבזה יציל את בניו מרדת ויקרבם באהבה לאט לאט לדרכי ישראל, וסוף סוף כשיבאו בשנים יטיבו מעשיהם, ובניהם אשר יולדו יוכלו להיות טובים מאבותיהם. והשי"ת[18] יעזרנו להטות לבב פושעי עמנו לתשובה שלמה, ויחיש לנו ישועתו באמת, בבא לציון גואל ולשבי פשע ביעקב. [ישעיהו נט, כ]

וע"ד[19] היין הנעשה ברחובות, [יין מיקב המושבה רחובות] יוכל כבודו לשתות בלא שום חשש, כי מתנהג הכל בדרך הכשרות.

אחתום בברכה ואה"ר[20], כנה"י[21] ונפש ידידו דוש"ת[22] באהבה,

הק'[23] אברהם יצחק הכהן קוק הנ"ל[24]

---

1. ב"ה - ברוך השם
2. עה"ק - עיר הקודש
3. תרס"ז - השנה תרס"ז (1906/1907)
4. כ' - כבוד
5. מו"ה - מורנו הרב
6. נ"י - נרו יאיר
7. שלו' - שלום
8. ע"ד - על דבר
9. לכ"ת - לכבוד תורתו
10. כ"א - כי אם
11. ע"כ - על כן
12. אע"פ - אף על פי
13. מ"מ - מכל מקום
14. לכה"פ - לכל הפחות
15. ע"י - על ידי
16. שתהי' - שתהיה
17. בכ"ז - בכל זאת
18. והשי"ת - והשם יתברך
19. וע"ד - ועל דבר
20. ואה"ר - ואהבה רבה
21. כנה"י - כנפשו היקרה
22. דוש"ת - דורש שלומו ותורתו
23. הק' - הקטן
24. הנ"ל - הנזכר לעיל

אגרות הראי"ה – כרך א' – אגרת קיג

תמצית האגרת

תאריך ומקום: י"א אדר ראשון תרס"ח - יפו **נמען:** ר' דובער הלוי מילשטיין

הנמען הצטער על בניו שהתרחקו מהדת, והרב קוק מעודדו שאין להתייאש מאף יהודי. גם הדעות הרעות של הדור עומדות על בקשת יושר וצדק, שהם 'דרך ה'' של אברהם, וטעותם היא רק שאינם יודעים שהמטרה מושגת דווקא בדבקות בתורה. יש להסביר להם פנים, להודות בטוב שבמטרתם ולהראות את סיגי הדעות החדשות. אין להפקיר את הבנים אלא לקרבם, וסופם לשוב בתשובה.

עיקרי הדברים

- אין להתייאש מאף יהודי.
- הדעות החדשות יסודן בבקשת צדק ויושר.
- קירוב בנים שהתרחקו, באהבה וברחמים.
- 'טועים בדבר מצוה'.

נוסח האגרת עם ביאור

ב"ה[1], עה"ק[2] יפו ת"ו[3], י"א אד"ר[4] תרס"ח[5].

שלו'[6] ברכה ומרפא לרוח וגו, [על פי ישעיהו נז, יט] לכבוד ידידי הרב הנכבד החסיד מו"ה[7] דובער הלוי מילשטיין [הרב דוב בער הלוי מילשטיין, שבניו התרחקו מן הדת] נ"י[8].

אחדשה"ט[9].

עברו ימים ושבועות וחדשים מאז קבלתי את מכתבו היקר. אמנם מאד אחרתי מהשיבו, יאמין ידידי, כי דבריו היקרים והצעת צערו הדאיבו גם את לבבי, והייתי נדהם ולא ידעתי מה לענות' אמנם אח"כ[10] נתישבתי כי לא יפה היא השתיקה, בפרט כי דעתי העני' מסכמת שאין לנו להתיאש כלל וכלל משום בן ישראל, ו"גם כי אשב בחושך ד' אור לי". [מיכה ז, ח] ע"כ[11] אגלה בזה לכבודו כי אף שבאמת אם היו בניו קשורים לכל-הפחות לאומה הישראלית ברעיונם, והיו מחובבי-ציון או ציונים, הי'[12] יותר נקל להשיבם לאיתן דרך ד', מפני שיש יחש גדול בין ההכרה הלאומית בישראל אל שורש הקדושה באמונה ובקיום תורה ומצות, מי"מ[13] גם עכשיו שהרחיקו ללכת אין להתיאש מהם כלל וכלל, סוף-כל-סוף כ"כ[14] פעל אור ד" אשר הופיע בעולם אלפי שנים ע"י[15] תוה"ק[16], שעכשו כבר אין לנו אותה המינות הארורה, אשר כל באיה ל"י, ["כל באיה לא ישובון" (משלי ב, יט; עבודה זרה יז), על המינות של ימי קדם] שהיתה בימים הראשונים. עכשו אפילו הדעות היותר רעות עומדות הן על הבסיס של בקשת היושר והצדק, שבאמת הוא בעצמו הוא דרך ד' שצוה אברהם אבינו ע"ה[17] את בניו ואת ביתו לעשות צדקה ומשפט. [בראשית יח, יט] ונמצא שכל הטעות של הדור היא רק מה שהם אינם יודעים, שכדי לבוא אל המטרות הטובות שהם חושקים, צריכים בני ישראל להיות מכבדים את התורה ודבקים יפה באמונת ד' ב"ה, שהיא אור העולם כולו וחייו. ע"כ לדעתי, לנפולים כאלה צריך להסביר פנים בזה האופן, להגיד להם כי יסוד מטרתם היא באמת רצויה, אלא שראוי שלא ילכו "כסומא בארובה" [כעיוור בארובה, כלומר: בלי לראות לאן הולכים (על פי מגילה כד)]

אחרי המנהלים ואחרי הדעות המתקבלות בהמון. כי ידוע הוא שכל דעה חדשה נולדת עם חסרונותיה וסיגיה, על-כן הם צריכים לפקח עין לצרף סיגיה, והצרוף של הסיגים יהי'[18] קרוב להם ע"י מה שיהיו משתדלים בכל היכולת שלא להתרחק מהיהדות, כדי שיאיר בנשמתם האור הנצחי אור ד', ואז יהיו הם עומדים על הבסיס הטבעי שלהם, ויהיו שלמים בנשמתם, ויהיו כל כחותיהם הרוחניים חיים עמהם, וידעו בהכרה פנימית לשום את דרכם, ולתן לכל נטי' את מדתה, ולא להיות אדוקים באין קץ דוקא לדעות החדשות של הזמן, על כל סיגן ופרשן. לע"ד[19] בדבורים כאלה ירך לבבם [על פי דברים כ, ג] מעט, ואם יתחכם כת"ר[20] להתנהג עמם באהבה ובמדת רחמים יוכל להיות שיעלה אותם מדרגות רבות מרדת שחת. ומה שלא יוכל לפעול אצלם בפעם אחת, יפעול אח"כ, והזמן בעצמו יגלה את העורון, שיראו את הזיוף של הדעות החדשות בכללותן, ובכ"ז[21] לא יזניחו לגמרי את הצד הטוב שבהן, שהוא החשק של רדיפת היושר והצדק הכללי.

כן, ידידי, נתקים בימים הללו בקץ החזון "והי' כאוב מארץ קולך". [ישעיהו כט, ד] כי אנחנו צריכים להרכין את הרגשותינו הקדושות הרבה כדי לספר עם הבנים בלשון שהם נזקקים, ועם זה להאמין באמונה שלמה, שאור ד' שורה על כל יחיד ויחיד מישראל, ושכל הנסיגות לאחור אינן כי-אם שגגות גדולות, והם במדרגת טועים בדבר מצוה, [על פי פסחים עב] שחושבים שכך היא החובה המוסרית, שהיא באמת אמתת חפץ ד' בעולמו, כי הוא ב"ה אוהב צדקה ומשפט.

ע"כ ידידי, עצתי היא, שבכל האופנים לא יפקיר את בניו ויקרבם כפי היכולת, וסופם בודאי לתשובה, ואם הם רק יתחילו להתעורר לטובה, ישלימו בניהם אחריהם את פעלם לטובה, ורחמי ד' מרובים הם, כי הוא נוהג בחסדו כל דור.

את הע"י[22] [את "עין איה", פירוש הרב קוק על אגדות הש"ס] לא הדפסתי עדיין מחוסר אמצעים. והשי"ת[23] יעזרנו לעבוד עבודת ד' באמת ולקרב רחוקים לאורו ואמתו, ולראות מהרה בישעו ותפארתו על ציון קדשו, והי'[24] ז"ש[25] וברכה כנה"ר[26] ונפש ידי"ע[27] דוש"ת[28] באה"ר[29].

הק' אברהם יצחק ה"ק

אשמח מאד במה שכת"ר[30] מחזיק באהבת אה"ק[31] וקונה יין מאכרי עם-ד', [יין מיקבי המושבות בארץ ישראל] יברכהו ד' מקודש בכל טוב. הנ"ל[32]

---

1. ב"ה - ברוך השם
2. עה"ק - עיר הקודש
3. ת"ו - תבנה ותכונן
4. אד"ר - אדר ראשון
5. תרס"ח - השנה תרס"ח (1907/1908)
6. שלו' - שלום
7. מו"ה - מורנו הרב
8. נ"י - נרו יאיר
9. אחדשה"ט - אחרי דרישת שלומו הטוב
10. אח"כ - אחר כך
11. ע"כ - על כן

12. הי' - היה
13. מ"מ - מכל מקום
14. כ"כ - כל כך
15. ע"י - על ידי
16. תוה"ק - תורתנו הקדושה
17. ע"ה - עליו השלום
18. יהי' - יהיה
19. לע"ד - לעניות דעתי
20. כת"ר - כבוד תורתו
21. ובכ"ז - ובכל זאת
22. הע"י - העל ידי
23. והשי"ת - והשם יתברך
24. והי' - והיה
25. ז"ש - זה שלום
26. כנה"ר - כנפשו הרמה
27. ידי"ע - ידידו עוז
28. דוש"ת - דורש שלומו ותורתו
29. באה"ר - באהבה רבה
30. שכת"ר - שכבוד תורתו
31. אה"ק - ארץ הקודש
32. הנ"ל - הנזכר לעיל

אגרות הראי"ה – כרך א' – אגרת קלח

תמצית האגרת

תאריך ומקום: י"ט אייר תרס"ח - יפו **נמען:** ר' דובער מילשטיין

הרב קוק חוזר לעניין בני הנמען שעזבו את הדת. אין להפקירם: לפי התוספות החשוד על עריות כשהיצר תוקפו נחשב כאנוס, וכך 'השפחה הבישא' של זרם הזמן משדלת את הצעירים, והם אנוסים גמורים. לבם נוטה לטוב ולחסד, והם נלחמים בעד הכלל מתוך טעות. יש לקרבם, לסייע בפרנסתם ולכתוב להם דברי מוסר, ובעיקר לעורר בהם את אהבת עמם. תשובה מתוך הכרת השכל היא תשובה מאהבה, ו'לשבי פשע ביעקב' - המורדים מתוך טעות ישובו במעלה אדירה.

עיקרי הדברים

- הצעירים שעזבו - 'אנוסים' של זרם הזמן.
- קירוב וסיוע ולא הפקרה.
- עיקר המוסר: אהבת העם.
- תשובה שכלית היא תשובה מאהבה.
- 'אסא דקאי ביני חילפי'.

נוסח האגרת עם ביאור

ב"ה[1], עה"ק[2] יפו ת"ו[3], י"ט אייר תרס"ח[4].

שלו'[5] וברכה מקודש, לכ'[6] ידידי וחביבי הרב הנכבד בתורה ויראת ד' אמתית מו"ה[7] דובער מילשטיין שליט"א[8].

זה לי ימים רבים אשר לשמחת לבבי הגיעני מכתב כת"ר[9]. שמחתי לראות דבריו היקרים לי כחק אוהבים נאמנים, [כדרכם של אוהבים נאמנים] אבל נעצבתי ג"כ[10] הרבה מצערו של ידידי על-דבר בניו, [בניו של הרב מילשטיין התרחקו מן התורה והמצוות] וזה כמה שהנני מבקש לכתב לו כבקשתו, וטרדותי ימנעוני, עד אשר נדחקתי כעת על זמן קצר לכתב מעט.

כן, ידידי, הנני מבין הרבה את דאבון לבבו. אבל אם יחשוב כת"ר כרב המון הלומדים, [כרוב הלומדים] שראוי בזמן הזה לעזוב להפקר את אותם הבנים אשר סרו מדרכי התורה והאמונה על-ידי זרם הזמן הסוער, [בגלל רוחות התקופה הסוערות – ההשכלה, הסוציאליזם והמהפכה ברוסיה] הנני אומר בפה מלא שלא זו הדרך אשר ד' חפץ בה. כשם שכ'[11] תוס'[12] סנהדרין כ"ו ע"ב[13] ד"ה[14] החשוד, [תוספות במסכת סנהדרין, על הפוסקים שהחשוד על העריות כשר לעדות] דיש סברא לומר דלא יפסל חשוד על העריות לעדות משום דחשיב כמו אונס, משום דיצרו תוקפו, וכה"ג[15] שכ' כן תוס' גיטין מ"א ע"ב ד"ה כופין, [תוספות במסכת גיטין, על כפיית אדון לשחרר שפחה שמכשילה בעבירה] שכיון שהשפחה משדלתם לזנות חשיבי כאונסין, כן היא ה"שפחה בישא" [השפחה הרעה (ארמית, על פי הקדמת תיקוני הזוהר)] של זרם הזמן, שנתנו לה מן השמים שליטה טרם שתכלה לגמרי ותנדף כעשן, [על פי תהלים סח, ג] שהיא משדלת בכל כשפיה הרבים את בניו הצעירים לזנות אחריה. הם אנוסים גמורים וחלילה לנו לדון אונס כרצון. [ואסור לנו לדון את מי שנאנס כמי שעשה ברצון] על-כן יש מכל אלה אחרית ותקוה. הנשמה הפנימית של קדושת ישראל מסתתרת בקרב לבבם בכמה מדות טובות הנמצאות בהם,

וכל עיקר מה שיכלה הרשעה לתפס אותם בלבם הוא ג"כ מצד נטיתם הפנימית לטוב ולחסד, ע"כ[16] כאשר הציעה לפניהם את רב העול הנעשה בסדרי-המדינות [את העוול הרב שבסדרי השלטון והחברה, כפי שראו אותו בעיניהם] לפי השקפתם נעשו ללוחמים בעד הכלל, [כלומר: הצטרפו לתנועות המהפכניות מתוך רצון לתקן את העולם] אע"פ[17] שהם טועים בזה לגמרי מצדי-צדדים, מ"מ[18] א"א[19] לדמות אותם לרשעים ההולכים רק אחרי תאותם הבהמית באין שום מטרה של יושר. ואם לא נדחה אבן אחרי נופלים כאלה [ואם לא נדחוף את מי שכבר נפל (על פי "אבן אחר הנופל", במדבר רבה)] כ"א[20] נקרבם כפי היכולת, אז כאשר זרם-הזמן יתהפך ויכירו את הטעות הגדולה הנמצאת בעיקר הרעיון, שבשבילו זנחו את בית-חייהם, [עזבו את בית חייהם, את התורה] יהיו מוכנים לתשובה ולהטבה, והדורות הבאים יוכשרו ע"י[21] זה להיות רמים ונעלים מאד, מחזיקים בתפארת ישראל ובאור ד' המאיר בקרבו בכל חם ועז.

ע"כ לדעתי, עצתי היא לכבודו, שאמנם יותר מכפי יכלתו ודאי אין שום חיוב להעמיס על עצמו, [להטיל על עצמו] אבל כמה שיש יכולת בידו יקרבם בסיוע לצרכי פרנסתם וצרכיהם המוכרחים, ויהי'[22] לו בזה מקום להביע דברי מוסר בשכל טוב במכתבים. וברית כרותה היא לדברים היוצאים מן הלב, [על פי "דברים היוצאים מן הלב נכנסים אל הלב"] שהם פועלים אם הרבה ואם מעט, אבל גם המעט הוא יקר מאד.

והעיקר של דרך המוסר לצעירים כאלה, הוא לעת-עתה לעורר אותם שלא יעזבו את אהבת עמם, אשר ממנו חוצבו, [על פי ישעיהו נא, א] ולא ישגו בדמיונות כי יהי'[23] להם מעמד הגון ומכובד בחיים ע"י קרבת בני-נכר, [בני עמים אחרים] אשר הם מקרבים אותם רק בשעת הנאתם, ואח"כ[24] בכל עת כשלון הנם שמחים במפלתם. וע"י[25] ההתעוררות של אהבת האומה יובער הזיק של רגש אמונה ונטית קדושה, הטמון בעמקי הנשמה הישראלית, ויוכל לבא הדבר ג"כ עד לידי תקון המעשים, שיוכל להביא באחרית מרפא של תשובה גמורה, ואין להתיאש כלל משום אחד מזרע-קודש, ו"אסא דקאי ביני חילפי אסא שמיה ואסא קרו ליה. [הדס שעומד בין ערבות – שמו הדס, וקוראים לו הדס (ארמית, סנהדרין מד): יהודי נשאר יהודי גם בין רחוקים]

וידע כת"ר, שהתשובה שתבא מתוך הכרת השכל ותשוקת היושר, אחרי הפרץ הרחב והגדול שנפרץ עכשו, אע"פ שאין אנו צריכים לצייר אותה בציור של עצבון נורא ופחד משבר כל העצמות, כפי המובן של התשובה הפשוטה, אלא שתהי'[26] שכלית פשוטה, כמו אדם שחוזר בו מטעות בחשבון שנתברר לו ע"י מספרים ברורים, - מובן הדבר שאי-אפשר כלל שלא יהי' הלב הומה ממראה הדרך העקום והנלוז שהלכנו בה בתעותנו כ"א לפי דרגה דילי', [אלא לפי דרגתו (ארמית)] - מ"מ כיון שבאלה שנספחו על גדודי המלחמה של הזמן, [שהצטרפו לתנועות המאבק של התקופה] בכל צד של אלה הנטיות, היתה להם מטרה שכלית לפי דעתם, כשישובו ישובו ג"כ בשכל, והתשובה השכלית היא באמת תשובה מאהבה, שהיא חזקה ונכבדה מאד, ועל זה נאמר "לשבי פשע ביעקב"; [ישעיהו נט, כ] הפושעים והמורדים, שהם אינם אסירי תאוה [כבולים בידי התאווה] כי-אם מוטעי דעת, הם ישובו במעלה אדירה מאד. ע"כ יש תקוה גדולה לכל בנינו, רובם ככולם, ונחזיק בם ואל נרפם, [על פי שיר השירים ג, ד] "ובמקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אי חי". [הושע ב, א]

אחתום בברכה ואה"ר[27], כנה"י[28] ונפש ידי"ע[29] דוש"ת[30] ומברכו שיראה בטוב ד' באה"ק[31] ובשמחת עם ד' עלי'[32] בב"א[33].

הק' אברהם יצחק ה"ק

1. ב"ה - ברוך השם
2. עה"ק - עיר הקודש
3. ת"ו - תבנה ותכונן
4. תרס"ח - השנה תרס"ח (1907/1908)
5. שלו' - שלום
6. לכ' - לכבוד
7. מו"ה - מורנו הרב
8. שליט"א - שיחיה לאורך ימים טובים אמן
9. כת"ר - כבוד תורתו
10. ג"כ - גם כן
11. שכ' - שכבוד
12. תוס' - תוספות
13. ע"ב - עמוד ב
14. ד"ה - דיבור המתחיל
15. וכה"ג - וכהאי גוונא
16. ע"כ - על כן
17. אע"פ - אף על פי
18. מ"מ - מכל מקום
19. א"א - אי אפשר
20. כ"א - כי אם
21. ע"י - על ידי
22. ויהי' - ויהיה
23. יהי' - יהיה
24. ואח"כ - ואחר כך
25. וע"י - ועל ידי
26. שתהי' - שתהיה
27. ואה"ר - ואהבה רבה
28. כנה"י - כנפשו היקרה
29. ידי"ע - ידידו עוז
30. דוש"ת - דורש שלומו ותורתו
31. באה"ק - בארץ הקודש
32. עלי' - עליה
33. בב"א - במהרה בימינו אמן

אגרות הראי"ה – כרך א' – אגרת שלב

תמצית האגרת

תאריך ומקום: כ"ו אלול תר"ע - יפו **נמען:** הרב דובער מילשטיין

הרב קוק לא שלח אתרוגים, כי השנה הרב קוק מחמיר על עצמו ואינו עוסק בייצוא פירות הארץ, אף שהרב קוק מקל לאחרים. על בניו של מילשטיין: יש לקרבם באהבה. בתוספת הרב קוק מסביר מדוע אפשר להחזיר כופרים, אף שחז"ל אמרו 'כל באיה לא ישובון'. הדורות יורדים בחיצוניותם, אבל בפנימיות הקדושה מצטרפת ומתגברת. בזמן הרחוק מגאולה הייתה לקליפה אמונה רעה ממשית, ובזמן הקרוב לגאולה היא רק מחלישה את האמונה, ולכן כשמאירים לכופרים הם שבים. דור עקבתא דמשיחא הוא 'טב מלגאו וביש מלבר', כמו החמור שקדוש בבכורה.

עיקרי הדברים

- החמרה עצמית בשנת השמיטה.
- קירוב הבנים באהבה.
- הקדושה מצטרפת בדורות.
- הכפירה בזמננו - רק חולשה, ולכן אפשר לשוב.
- 'טב מלגאו וביש מלבר' - משל החמור.

נוסח האגרת עם ביאור

ב"ה[1], עה"ק[2] יפו ת"ו[3], כ"ו אלול תרעי"ן.

כי[4] ידידי היקר הרב הנכבד ומופלג בתוי"ר[5] מו"ה[6] דובער מילשטיין [ר' דב בער מילשטיין, ממכריו של הרב קוק בלונדון] שליט"א[7], כוח"ט[8] ושנה טובה ומעוטרת.

זה לי זמן הגון אשר קבלתי את מכתבו היקר. מפני רבוי טרדותי נתאחרה תשובתי לידידי ואתו הסליחה.

ע"ד[9] האתרוגים, אשר בכל לב הייתי משתדל להמציא לכבוד אהובי, נמנעתי בשנה זו מלעשות דבר בפועל בעצמי בענין שלוח פירות אה"ק[10] לחו"ל[11], מפני קדושת שביעית. כי אע"פ[12] שמקיל אני על אחרים, כאשר הורו כבר גאוני ישראל נו"נ[13] ז"ל[14], לסמוך על היתר ההפקעה, ["היתר המכירה", המפקיע את קדושת שביעית מן הפירות] מפני גודל הדחק וחיי ישוב א"י[15] התלוי בזה, מחמיר אני על עצמי שלא להיות עסוק כלל בענין הוצאת פירות א"י לחו"ל הא שתא. והאתרוגים של הנכרים, הלא יודע כת"ר[16] שהם בחזקת מורכבים ואין לי עסק עמהם כלל. אקוה שיסלח לי ידידי כ"ת[17] על אשר לא מלאתי הפעם את דרישתו, והשי"ת[18] יזכנו למלאות איש חפץ רעהו לתורה ולתעודה כרצון השי"ת[19] ורצון יראיו.

ע"ד בניו, דעתי כמאז לאחוז בדרך הניחותא וההתקרבות היותר חביבה כי רק בחבלי אהבה ועשות חסד אנו יכולים להמשיך אלינו לב צעירינו, רק בנחת ושלו'[20]. ואין ספק בדבר, שאפילו אם הפעולה קטנה עדיין כעת, ברבות הימים תמצא בעזה"י[21] להצמיח פרי תהילה לקדושה ולאמונה ולכל ארחות צדק. הנני חותם בברכה באה"ר[22] לחיים טובים ולשלו'[23] כנה"ר[24] ונפש ידי"ע[25] דוש"ת[26] באהנ"א[27],

הק' אברהם יצחק ה"ק

נ"ב[28]: בעת אשר כתבתי בהחפזי את מכתבי לכ"ת[29] לא הי'[30] מכתבו היקר למראה עיני. כעת ראיתי ונזכרתי, שהעירני ע"ד אשר אמרתי שכעת יש תקוה בע"ה[31] להציל ג"כ[32] את הנפשות מעם-קדש שנפלו ברשות הכפירה, ר"ל, ולא יעצור זה מ"ש[33] חז"ל[34] ע"ז[35] "כ"ב לא ישובון", ["כל באיה לא ישובון" (משלי ב, יט), שדרשו על הנמשכים למינות (עבודה זרה יז)] מפני שאחרי משך זמן גדול כ"כ[36], שנתבסם אויר העולם מקדושת תוה"ק[37], אבדה הקליפה את כחה עד שלא תוכל להחזיק מעמד שלא להשיב ולהציל מידה טרף, וידידי שאל ע"ד טעם דבר זה. הנה, אהובי, אלה הם מהענינים העומדים ברומו-של-עולם ומקורם קודש ברזי-תורה. ולאהבת ידידי ארמוז לו בקצרה: כלל גדול הוא, שאע"פ[38] שהעולם יורד תמיד בירידה אחר ירידה, מ"מ[39] אין זה כ"א[40] מצד החיצוניות שלו, דהיינו שהמעשים והמדות נופלים ואינם בערך של דורות הראשונים מצד פרטיות הנשמות. אבל מצד הפנימיות, דהיינו כח-הכלל של כללות קדושת האומה כנס"י[41], כל דור ודור מוסיף על הדורות הראשונים, מפני שהקדושה מצטרפת, ונמצא שהקדושה של מעוט תורה ומעשים טובים של דורות האחרונים מוסיפה אור לשעבר ג"כ, ועבירה אין לה פירות ולא צירוף, בסוד "יתפרדו כל פועלי און". [תהלים צב, י] ע"כ[42] כללות האומה בתוכיותה היא מלאה יותר אור ד' מכפי הערך של העבר, אלא שאין הדבר נגלה לעין עד בא משיח צדקנו, ב"ב[43], שיצא מ"היכל קן צפור", [על פי הזוהר, ההיכל הגנוז שבו מצפה משיח לגאולה] כלומר: מכל הקדושות שבכח יגלה בפועל, וראו כ"ב יחדו. ["וראו כל בשר יחדו" (ישעיהו מ, ה)] וע"כ[44] בזמן שהי'[45] רחוק מגאולה הי' אפשר לקליפה להתלבש באמונות רעות בפועל כמו ע"ז וכשוף, ומינות היא ג"כ אמונה רעה תמציתה היותר רעה של ע"ז, וכשהיא בולעת איזה נפש סובבת היא אותו במצודים ומוצצת את דם החיים הרוחניים שבנשמתו, רח"ל[46]. בסוד "שממית בידיה תתפש". אבל בזמן הקרוב לגאולה אין כח לקליפה להמציא אמונות רעות, כ"א להקליש ח"ו[47] את אור האמונה בלב החלשים. וחלישות זו, אע"פ שהנלכדים בה חושבים שהיא כפירה, והם כמו נתפסים ברשת באין דרך הצלה, אין לה שום ערך של מציאות כלל כ"א חסרון הסברה והארת השכל והרגש, ע"כ מיד שמאירין להם בדרך ד', ע"פ[48] דרכי שכל ישר והרגשות טובות, הולך האור ומאיר עליהם וסופם לחזור למוטב, והם שבי פשע ביעקב ואליהם יבא לציון גואל. ע"כ עלינו להיות בטוחים בחסדי השי"ת, הזוכר חסדי אבות להביא גאולה לבני בנים, שכל בנינו, אפילו הנדחים והאובדים לפי מראית-עין, יהיו למודי ד', והכתוב אומר (זכריה י' ט'): "ובמרחקים יזכרוני וחיו את בניהם ושבו". כי הרע שבהם איננו כ"א חיצוני ובתוכיות הנשמה הכל טוב וקדוש, ע"כ הם מתעוררים לכמה מחשבות של יושר וצדק, אע"פ שהם תועים בדרכם ולא זו הדרך ולא זו העיר, מ"מ הרבה מהם דבקים באומה בכללה ומתפארים בשם ישראל, אע"פ שאינם יודעים בעצמם מפני מה ולמה, ואע"פ[49] שהם מחקים בזה את האומות שהם דבקים עכשיו כל אחד בלאומיות שלו, מ"מ שורש מדתו של עשו הוא פורה ראש ולענה, מקור רשע ושפיכות דמים וחורבן, ושורש ישראל הוא קדוש וטוב מוכן לצדק ויושר, שהוא באמת דעת ד' בעולם. וזהו סוד "עני ורוכב על החמור" שאמרו בתק"ז שהוא דרא דעקבא דמשיחא, דהוא "טב מלגאו וביש מלבר", סוד "כלו הפך לבן - טהור", וחמור אע"פ שיש בו סמני טומאה יותר משאר בהמות טמאות, שמהן נמצאות שיש להן סמן-טהרה אחד, מ"מ יש בתוכיותו קדושה, שהרי הוא קדוש בבכורה, אלא שהיא גנוזה ומוסתרת מאד, וסופה להגלות ע"י[50] העילוי של

פדיון. ואלה הם דברים, שא"א[51] לבארם בכל עמקם כ"א מפה לאוזן בשעת רצון המוכשרת ליושבים לפני ד'.

עכ"פ[52] הנני על משמרתי אעמודה לקרב ולא לרחק, ולקרב אפילו את המרוחקים בזרע. וזאת תהי'[53] כל מגמת תפלת כשרי ישראל, לקשר את כל נשמות עם ד' למקור החיים ולגלות את אור הקדושה הטמון בהם, ואין ערוך ושיעור לשמחת עולמים וחדות ד' הבאה מאתהפכא חשוכא לנהורא, וזאת היא עיקר התורה שנאמרת בהיכל משיח, כאמור בריש הזוהר. והיו נא דברי אלה לשמחת לב כ"ת ולב כל יראי ד' המצפים לישועתו באמת.

ידי"ע איה"ק[54] הנ"ל[55] השמטות

---

1. ב"ה - ברוך השם
2. עה"ק - עיר הקודש
3. ת"ו - תבנה ותכונן
4. כ' - כבוד
5. בתוי"ר - בתורה ויראה
6. מו"ה - מורנו הרב
7. שליט"א - שיחיה לאורך ימים טובים אמן
8. כוח"ט - כתיבה וחתימה טובה
9. ע"ד - על דבר
10. אה"ק - ארץ הקודש
11. לחו"ל - לחוץ לארץ
12. אע"פ - אף על פי
13. נו"נ - נוחי נפש
14. ז"ל - זכרונו לברכה
15. א"י - ארץ ישראל
16. כת"ר - כבוד תורתו
17. כ"ת - כבוד תורתו
18. והשי"ת - והשם יתברך
19. השי"ת - השם יתברך
20. ושלו' - ושלום
21. בעזה"י - בעזרת השם יתברך
22. באה"ר - באהבה רבה
23. ולשלו' - ולשלום
24. כנה"ר - כנפשו הרמה
25. ידי"ע - ידידו עוז
26. דוש"ת - דורש שלומו ותורתו
27. באהנ"א - באהבה נאמנה
28. נ"ב - נכתב בצד (תוספת למכתב)
29. לכ"ת - לכבוד תורתו
30. הי' - היה
31. בע"ה - בעזרת השם
32. ג"כ - גם כן
33. מ"ש - מה שכתב
34. חז"ל - חכמינו זכרונם לברכה

35. ע"ז - על זה (ובהמשך האגרת, "כמו ע"ז וכשוף": עבודה זרה)
36. כ"כ - כל כך
37. תוה"ק - תורתנו הקדושה
38. שאע"פ - שאף על פי
39. מ"מ - מכל מקום
40. כ"א - כי אם
41. כנס"י - כנסת ישראל
42. ע"כ - על כן
43. ב"ב - בני ביתו
44. וע"כ - ועל כן
45. שהי' - שהיה
46. רח"ל - רחמנא ליצלן
47. ח"ו - חס ושלום
48. ע"פ - על פי
49. ואע"פ - ואף על פי
50. ע"י - על ידי
51. שא"א - שאי אפשר
52. עכ"פ - על כל פנים
53. תהי' - תהיה
54. איה"ק - אברהם יצחק הכהן קוק (חתימת הרב)
55. הנ"ל - הנזכר לעיל

אגרות הראי"ה – כרך ב' – אגרת שעה

תמצית האגרת

תאריך ומקום: י"ט מנחם אב תרע"א **נמען:** ר' דובער מילשטיין

יש שחשדו שהרב קוק שיבח את 'אותו האיש' (ישו) במאמר ב'הניר' על כוחו האישי וההשפעה הנפשית שלו. הרב קוק מסביר שהכוח האישי הוא טבעי: כשמכשירים אותו בקודש הוא מתעלה, וכשעוזבים אותו הוא נופל לטומאת עבודה זרה. זה סוד הפנימיות והחיצוניות. חכמי ישראל הראו תמיד את גודל כוחם של הרשעים, כמו בלעם. על הבנים: יש לנהוג במידת החסד של אברהם ובמידת השלום של אהרן. דור זה מוכשר דווקא לתשובה מאהבה, ולכן יש למשוך את כולם בעבותות אהבה ולא להתפעל מהמגבירים את הדין.

עיקרי הדברים

- הסבר המאמר ב'הניר' על 'אותו האיש'.
- פנימיות וחיצוניות - כוח טבעי שמתעלה או נופל.
- גודל כוחם של הרשעים (בלעם).
- קירוב הבנים בחסד ושלום.
- הדור מוכשר לתשובה מאהבה.

נוסח האגרת עם ביאור

ב"ה[1], י"ט מנ"א[2] תרע"א[3].

שלו'[4] וברכה מקודש לכ'[5] ידי"נ[6] הרב הנגיד [הרב העשיר] היקר בתוי"ר[7] מו"ה[8] דוב מילשטיין נ"י[9].

אחדשה"ט[10] באה"ר[11].

מכתבו היקר הגיעני ושמחתי בדבריו היקרים ומידידותו הנאמנה. והנה האתרוגים יקבל בע"ה[12], וישמח ויחוג בדיצה וחדות ד' במצוה כמאמרה פרי ארץ חמדה. [אתרוגים מארץ ישראל]

וע"ד[13] שאלתו בנדון שכתבתי בחוברת "הניר" ["הניר", מאסף ספרותי-תורני שיצא לאור בירושלים בשנת תרס"ט] ע"ד[14] אותו האיש, [כינוי לאותו האיש שהנוצרים עשאוהו לאל] שהי'[15] לו כח אישי נפלא והזרמה נפשית, [והשפעה נפשית שזורמת ממנו לאחרים] שנמצאו איזה אנשים שתמהו ע"ז[16] וחשדו אותי כאילו באתי לספר ח"ו[17] בשבחו, של אותו פושע-ישראל, שעשאוהו נכרים ע"ז. [שהנכרים עשו אותו לעבודה זרה] ידע ידידי, שלא כן הדבר, וכל מי שיקרא את מאמרי העמוק הנ"ל[18] באותו העיון הראוי לענינים רמים כאלה, לא יוכל להעלות כלל על דעתו, שיש כאן ענין של שבח. כי הלא כה דברי, שעצם הכח האישי וההזרמה הנפשית הוא כח טבעי, והוא תלוי בהכשר אם מכשירים אותו ע"י[19] קודש עליון הוא מתעלה, ואם עוזבים אותו בעינו, [ואם משאירים אותו כמו שהוא] ונמסרים אליו כמו שהוא, נופלים על ידו לעמקי זוהמת ע"ז. ומי שטעם טעם עץ החיים [מי שלמד את תורת הסוד] ידע ויכיר, שזהו סוד פנימיות וחצוניות, שכשהפנימיות מחיה את החיצוניות נהפך לקדושה, וכשהחיצוניות פונה את עצמה מלקבל מהפנימיות חוזר הכל לתוהו וטומאה. ובארתי שורש טומאתו של פושע-ישראל הנ"ל ומהיכן כחו לקוח מכח התוהו שנמשך אחריו,

ומשך לתהומא רבא [לתהום הגדולה (ארמית)] של זוהמת ע"ז ביחוד אותם מבני ישראל שנמשכו אחריו. ולעת כזאת, שבעוה"ר[20] ההסתה מרובה ליציאה מן הכלי, [הפיתוי לצאת מן הדת רב] מצאתי לחוב קדוש לבאר דברים הללו. וזה דרכם של חכמי ישראל מעולם, לא להקטין את ערכם האישי של הרשעים הגדולים כי"א[21] להראות את גודל כחם ולבאר, שבכל גדלם השחיתו, בהשתקעם בטומאתם.

וכן נאמר על בלעם: "בישראל לא קם, אבל באוה"ע[22] קם ומנו - בלעם", ["ולא קם נביא עוד בישראל כמשה" (דברים לד, י) – בישראל לא קם, אבל באומות העולם קם, ומי הוא? בלעם (ספרי, וזאת הברכה)] והיינו גודל ערך, אלא מצד הרע וההפוך. ולא הביאו דברי לידי תרעומת אלא את קטני הדעת, אבל ת"ח[23] אמתיים גדולי תורה, העומדים בסוד ד', הם מבחינים ב"ה את ערך האמת והתועלת שיש בדברים הנ"ל, שהם באמת מכלל רזי עולם, שמשום עת לעשות לד' [על פי תהלים קיט, קכו: "עת לעשות לה' הפרו תורתך"] הסכמתי לגלותם, כי השעה צריכה לכך. וגדולים וטובים ממני סבלו דבת עם, [סבלו לשון הרע] בשביל ענינים כאלה, שלחץ אותם רוחם הטהור, בשביל תקון הדור, לדבר דברים חדשים ולגלות נסתרות, שלא הורגל בהם השכל ההמוני, ובשביל כך רבו המתלוננים עליהם, עד אשר יצא כברק צדקם ונצדק קודש. [על פי דניאל ח, יד] ואם הי'[24] הזמן מוכשר כדאי הי' הדבר להאריך הרבה בדברים הנעלים הללו, אבל כעת יספיק הקיצור הנ"ל. והדן אותי לכ"ז ידונו אותו מה"ש[25] לכ"ז. [והדן אותי לכף זכות ידונו אותו מן השמים לכף זכות (על פי שבת קכז)]

וע"ד ההתנהגות עם בניו שי'[26], אשמח מאד במה שכבוד ידידי שומע לעצתי, לאחוז במדתו של אברהם אבינו, מדת החסד, ומדת השלו'[27] של אהרן הכהן, זיע"א[28] ועכ"י[29]. ואקוה בע"ה, שע"י[30] ההתקרבות סוף-כל-סוף יפעלו עליהם דבריו היוצאים מן הלב, וכמה שיהי'[31] מזה ניכר בפועל הרי היא מציאה רבה, ומה שישאר כמוס בלב יעשה את פריו בעה"י[32] לימים הבאים לטובה. כי מי זה יוכל לשער את האורה והקדושה הגנוזה בנשמת כל אחד מישראל, וסוף-כל-סוף יצא הכל אל הפועל לטובה, ובאו האובדים והנדחים להשתחות לד' בהר הקודש, [ישעיהו כז, יג] וד' עליהם יראה, ואז יגלו פתאום כל אוצרות הטוב של כל הנקודות הטובות, שהשפיע כל אחד על חברו וכל אב על בנו, לשם ולתהלה ולתפארת-עולמים. וכבר דברתי כמה פעמים, שדוקא זה הדור, הנראה כי"כ[33] ריק ופורק עול, הוא היותר מוכשר לאור תשובת אמת, באהבה ובגבורת קודש בבא עתה בעה"י, ע"כ[34] צריכים למשך את הכל בעבותות אהבה וחסד, ולהחזיק בכל עז בדרך ד' הטובה הזאת, ולא להתפעל מכל אלה החפצים להגביר סיטרא דדינא, [להגביר את צד הדין (ארמית)] אפילו אם יהיו צדיקים וגדולים בתורה. כי בדורנו, דור עת קץ מגולה, אור בוקר דאברהם [אור הבוקר של אברהם, מידת החסד (על פי הזוהר)] זורח, המביא גואל לבני בנים למען שמו באהבה. [מן הברכה הראשונה של תפילת העמידה]

ועל שלומי אמוני ישראל החובה והמצוה להרחיב את הרעיון והמחשבה בעבודת הקודש הזאת, של הארת חסד ואהבה על כל אשר בשם ישראל יכנה, [ישעיהו מד, ה] ולהתכוין לזה, בכונת התפלה והמצות, ואז אור ד' יופיע על הטובים, על כי"א ואחד כמעלת נשמתו, ובדרך סגולה יואר מאורו אור קודש ונועם ד' לכל הרחוקים, והנביא אומר: "ובמרחקים יזכרוני וחיו את בניהם ושבו". [זכריה י, ט]

הנני בזה ידי"ע[35] דוש"ת[36] באה"ר כנה"ר[37],

הק' אברהם יצחק ה"ק הנ"ל

1. ב"ה - ברוך השם
2. מנ"א - מנחם אב
3. תרע"א - השנה תרע"א (1910/1911)
4. שלו' - שלום
5. לכ' - לכבוד
6. ידי"נ - ידיד נפשי
7. בתוי"ר - בתורה ויראה
8. מו"ה - מורנו הרב
9. נ"י - נרו יאיר
10. אחדשה"ט - אחרי דרישת שלומו הטוב
11. באה"ר - באהבה רבה
12. בע"ה - בעזרת השם
13. וע"ד - ועל דבר
14. ע"ד - על דבר
15. שהי' - שהיה
16. ע"ז - על זה (ובהמשך האגרת, "שעשאוהו נכרים ע"ז": עבודה זרה)
17. ח"ו - חס ושלום
18. הנ"ל - הנזכר לעיל
19. ע"י - על ידי
20. שבעוה"ר - שבעוונותינו הרבים
21. כ"א - כי אם
22. באוה"ע - באומות העולם
23. ת"ח - תלמידי חכמים
24. הי' - היה
25. מה"ש - מן השמים
26. שי' - שיחיה
27. השלו' - השלום
28. זיע"א - זכותו יגן עלינו אמן
29. ועכ"י - ועל כל ישראל
30. שע"י - שעל ידי
31. שיהי' - שיהיה
32. בעה"י - בעזרת השם יתברך
33. כ"כ - כל כך
34. ע"כ - על כן
35. ידי"ע - ידידו עוז
36. דוש"ת - דורש שלומו ותורתו
37. כנה"ר - כנפשו הרמה

אגרות הראי"ה – כרך ב' – אגרת תקט

תמצית האגרת

תאריך ומקום: י' אדר ראשון תרע"ג - יפו **נמען:** הרב דובער מילשטיין

על קשרי אב עם בנים שהתרחקו: הרב קוק אוחז במידת החסד - לקרב את הבנים המבולבלים בכל דרכי נועם, ו'קורטוב אחד של טוב' יקר. בכל נפש מישראל יש ניצוץ קדוש, וכשמקרבים אותו, הוא נעשה שלהבת. כשהבנים רואים שהקשר לא ניתק, מתעוררים בהם רגשי תשובה. עוד: האתרוגים, יין פלמן כשר, והעת כשרה לקנות קרקעות ולהביא חסידים לעבודת האדמה.

עיקרי הדברים

- מידת החסד בקירוב בנים.
- ניצוץ קדוש בכל נפש.
- הקשר מעורר תשובה.
- קריאה לקניית קרקעות.

נוסח האגרת עם ביאור

ב"ה[1], עה"ק[2] יפו ת"ו[3], י' אד"ר[4] תרע"ג[5]

כ'[6] ידידי וחביבי הרב הנכבד והיקר בתוי"ר[7] טהורה מו"ה[8] דובער מילשטיין [הרב דוב בער מילשטיין, שבניו התרחקו מן הדת; ראו גם האגרות אליו (כרך א', אגרת נ; כרך א', אגרת קיג)] שליט"א[9].

שלו'[10] וברכה באה"ר[11],

מכתבו היקר מחודש מרחשון דנא הגיעני. וכאשר תמיד טרדות רבות עוטרות אותי, איני יכול לשלם חובות מכתבים בזמנם גם לידידים היותר יקרים ככ"ת[12] שי'[13], ואתו הסליחה.

ע"ד[14] יחושו לבניו שי', הנה את דעתי יודע כבודו מאז, שאני אחוז בזה במדת-החסד מבלי שום נטי' אחרת, ומימיני בל אמוט [על פי תהלים טז, ח] בע"ה[15]. ברחמים רבים עלינו להביט על הבנים המבולבלים ברעיון ובמעשה בדורנו, ולתמכם בכל אשר תשיג ידנו, לקרבם להתורה והיהדות בכל דרכי-נועם שבעולם. ודעתי היא, שצריך שיהי' [16] יקר בעינינו קורטוב אחד של טוב שנרויח מהם, אפילו אם לא יעלה הרבה בידינו. אבל לעומת-זה אני מכבד מאד את נטיית לב כת"ר[17] לאמונת-חכמים, שלא לסור מדעת מורו הרה"צ[18] [מדעת רבו, הרב הצדיק (האדמו"ר שלו)] שי'. ע"כ[19] נתינת-עצה מצדי לכת"ר[20] בשאלה קשה זו היא מעבודות הקשות שבמקדש הוראה זו, של הדרכת דרכי-חיים של ההנאת עצה. ["ההנאה מן העצה", כלומר: מתן עצה טובה] לדעתי יש ניצוץ קדוש בכל נפש ישראלית, וכשמקרבים ומחבבים מעירים את. הניצוץ הטוב והי'[21] לשלהבת-קודש. ובהמשך-הזמן יהי'[22] יכול לפעול גם אצל בנו גם אצל משפחתם שיתנהגו בכל דרכי היהדות, ולחבב עליהם את קדושת ישראל ע"פ[23] דקדוקי-תורה בקדושה וטהרה, לתן להם משל מכמה בתים אינטיליגנטים באשכנז, שהם מתפארים בגאון במה שהם הולכים בדרכי-היהדות בכל הפרטים, בעניני כשרות-הבית וחיי-המשפחה, ובזה הם באמת מפוארים ונהדרים, וחוט-של-חסד של קדושת-ישראל חופף עליהם, להוסיף יפעה על כבודם וחייהם המהודרים בתכסיס של עושר וגבירות.

ובאופן-התקרבות יש תקוה גם מהצעירים כולם, כי ככל אשר יראו שהרתוק שבין האבות לבנים אינו ניתק בשביל שגיאותיהם, שהם עושים בדרכי-חייהם מפני החושך של הדור, ככה מוכרחים רגשי-תשובה נסתרים להתנוצץ בלבבם, והרגש מביא לידי מעשה, ומעשה מביאה לידי אמונה, [על פי הסדר בברייתא דרבי פנחס בן יאיר (עבודה זרה כ)] עד שמצילין ע"י[24] הדרכה זו נפשות ודורות, בעה"י[25].

בענין האתרוגים בשנה זו היה דוחק גדול, וכשבא מכתב כי כבר לא הי'[26] אפשר להשיג אתרוג נאה שיהי' ראוי לשילוח. כעת בע"ה הולך הענין של האתרוגים הכשרים ומתחזק, וראוי לכל שלמי אמוני עם ד' וכל גדולי ישראל לעזור בזה בכל עז.

ע"ד הלעז על מסחר בית פעלמאן [על דבר השמועה הרעה על בית המסחר של משפחת פלמן, קרובי הרב קוק] אל יחוש כ"ת[27], הם מוחזקים בכשרות. ובכלל ענין היין הכשר משומר הוא, ומי שנזקק להכשרים ממני הוא נזהר ב"ה שלא יקלקל את עסקו, ויכולים כל צדיקי הזמן ושלמי אמוני ישראל החרדים לדבר ד' לסמוך שהוא כשר בעהשי"ת[28].

והנני בזה חותם בברכה באה"ר, כנה"ר[29] ונפש ידי"ע[30] דוש"ת[31] מקודש,

הק' אברהם יצחק ה"ק

כעת הוא שעת-הכושר גדולה לקנות קרקעות באה"ק[32] ולהגדיל היישוב. מי יתן שיתעוררו לזה גדולי הזמן הצדיקים המפורסמים, להמשיך חסידים ואנשי מעשה ליישוב הקרקע ועבודת האדמה ומסחר הפירות והיין שבאה"ק[33]. אז יולד מזה חיזוק גדול לתשועת ישראל בין בגשמיות ובין ברוחניות, ויותר מכל ברוחניות למבין דבר לאשורו. מי יתן והי'

ידי"ע הנ"ל

---

1. ב"ה - ברוך השם
2. עה"ק - עיר הקודש
3. ת"ו - תבנה ותכונן
4. אד"ר - אדר ראשון
5. תרע"ג - השנה תרע"ג (1912/1913)
6. כ' - כבוד
7. בתוי"ר - בתורה ויראה
8. מו"ה - מורנו הרב
9. שליט"א - שיחיה לאורך ימים טובים אמן
10. שלו' - שלום
11. באה"ר - באהבה רבה
12. כב"ת - כבוד תורתו
13. שי' - שיחיה
14. ע"ד - על דבר
15. בע"ה - בעזרת השם
16. שיהי' - שיהיה
17. כת"ר - כבוד תורתו
18. הרה"צ - הרב הצדיק
19. ע"כ - על כן

20. לכת"ר - לכבוד תורתו
21. והי' - והיה
22. יהי' - יהיה
23. ע"פ - על פי
24. ע"י - על ידי
25. בעה"י - בעזרת השם יתברך
26. הי' - היה
27. כ"ת - כבוד תורתו
28. בעהשי"ת - בעזרת השם יתברך
29. כנה"ר - כנפשו הרמה
30. ידי"ע - ידידו עוז
31. דוש"ת - דורש שלומו ותורתו
32. באה"ק - בארץ הקודש
33. שבאה"ק - שבארץ הקודש

אגרות הראי"ה – כרך ד' – אגרת אקלא

תמצית האגרת

תאריך ומקום: כ"ב שבט תרפ"ב **נמען:** בנו הרצי"ה, משודכתו ומחותניו

שמחה על קביעת החתונה לכ"ו בשבט. בבית הכנסת שבביתם ברכו אותם בשבת. הממשלה הבטיחה לכתוב לקונסול שלא יהיה עיכוב בתעודות. תודה למחותנים, הרב י"ס (סגל) והרב י"ל הוטנר. לרשיון לר"ד מילשטיין קשה כרגע, בגלל ערך המרק הנמוך. בסוף ברכה מאביו, ר' שלמה זלמן.

עיקרי הדברים

- קביעת החתונה.
- תעודות.
- תודה למחותנים.
- ברכת הסבא.

נוסח האגרת עם ביאור

ב"ה[1] כ"ב לחדש שבט תרפ"ב

בני מחמדי ובחירתך המלכ"ה[2] [הרצי"ה וארוסתו, חוה לאה הוטנר, לקראת חתונתם באירופה ועלייתם לארץ] בעה"י[3] שיחיו לאוי"ט[4] ומחותנינו הרבנים הגאונים וכל משפחותיהם היקרות שליט"א[5] בכלל ובפרט, שלו'[6] וברכה ומז"ט[7],

לאוי"ט בכל טוב מה אומר לכם מחמדי על גילת לבבנו בחסדי השי"ת[8] בקבלנו את הט"ג[9] ע"ד[10] קביעות יום כלולתכם למז"ט[11] והצלחה ליום כ"ו ח"ז[12] הבעל"ט[13]. יתן ד' ויהי'[14] יום גדול גדול ממש ממולא בשפעת ברכות עד בלי די. ואנחנו פה ביום ש"ק[15] העבר, כל קבוצנו פה בביה"כ[16] שלנו בביתינו ברכנוכם יקירנו כולכם, וזכרנו את שם יקרכם על ברכת ד' בכוס של ברכה לסימן טוב ומז"ט. יואל ד' וברכות אוהבים טהורי לב יתקיימו בכם עדי עד ונזכה לראות בשמחתכם והצלחתכם בכ"ט[17]. והנה כבר הודענוכם שאי אפשר הי'[18] שהממשלה תודיע מפה בט"ג[19], אבל הבטיחה שכתבה מיד מכתב להקונסול אצלכם שלא יהי'[20] שום עיכוב בעניני התעודות שלכם. ונקוה בעה"י שלא יהי' לכם כל מעצור, ותהי'[21] נסיעתכם לשלו'[22] ולברכה, ונזכה לקבל את פניכם המאירות בשמחת לבב בכל עז וחדוה. לכתב כעת את הגות לבבי על מהלך עבודתנו בקודש אין הזמן מוכשר, נקוה שכשתבאו למז"ט, נסדר אופנים איך לעבוד ולדבר באזני אחינו תמימי דעים וטהורי לב החפצים באור ד' ובטהרת בנין ארץ צבי, וצמיחת קרן ישועה, לגוי קו קו ומבוסה, [ישעיהו יח, ב] אסיר התקוה [על פי זכריה ט, יב] וחסין הישע. את הדברים אשר הם חיים וקיימים עדי עד ביסוד מהלכי החיים אשר לעבודת התחיה הנאמנה בעומק יסודה.

תודתי וברכתי ממקור לב נאמן נתונה לכי'[23] מחו' הגאון הישיש מוהריי"ס[24] שליט"א על דבריו הנחמדים בד"ש[25] אלינו. וכמו כן לכ' מחו' הרב הגאון מוהריי"ל[26] הוטנר [הרב יהודה ליב הוטנר, אבי הכלה] שליט"א, חן חן לכם מחו' היקרים וברכת מז"ט[27] לכם ולכל משפחתכם הכבודה, ליום שמחת צאצאינו היקרים והאהובים, יתן השי"ת וכולנו יחד נקבל מהם רב נחת וברכה לראותם מאושרים בחיים

ומלאים כל טוב ברכת ד' ברוחניות וחומריות. ויעלו מעלה מעלה במעלות הקודש כחפץ לבב כולנו. ע"ד ידידינו ר"ד מילשטיין, לע"ע[28] קשה להשיג רשיון בעד אנשים שאין מה לבאר להממשלה את יסוד פרנסתם, ע"פ[29] ערך הכספים, שאע"פ[30] שעלה קצת, בכ"ז[31] עדיין הוא רחוק מערך הגון, וסכום של מאות אלפים מרקים עד עכשיו כלא הם נחשבים. [המרק הגרמני איבד אז את רוב ערכו באינפלציה שאחרי מלחמת העולם] בכ"ז חושב אני אי"ה[32] לעשות בזה כפי האפשרות, ואולי יותר טוב שיחכה עוד קצת עד שיתן ד' ותעלה הואלוטה לאיזה מדריגה הגונה. [שער המטבע] חוזר אני לראשית דברי מחמדי, לברכם בכל כחי, בכל כונתי, יתן ד' צור ישראל עזרו ומגינו לכם ברכות עדי עד, בריות גופא ונהורא מעליא, ודור ישרים יבורך בכל אור ויפעת עולמים, חזק ואמץ בני מחמדי ואוזר ישראל בגבורה ועוטרו בתפארה, יפארך ויחזקך ויאמצך.

ונזכה לחזות בנועם פניכם מאושרים וצלחים בעלותכם לשלו' אל הקודש בחסדי צור ישענו ב"ה, והי'[33] זה שלו' וברכה באהבה רבה ואהבת עולם כנפשכם היקרה ונפש אביכם מצפה אשרכם [ומחו'] הדבק באהנ"פ[34] באה"ר[35] ונאמנה המצפה לתשועת ד' על עם קדשו סלה.

הק' אברהם יצחק ה"ק

ואנכי מה אוסיף על ברכות אביך מר בני שליט"א, אך אומר אמן וכן יאמר נא השי"ת, ויהי' נא ברכה משולשת יחולו על ראשיכם כנפשכם ונפש א"ז[36] מצפה לישועה, שלמה זלמן הכהן

---

1. ב"ה - ברוך השם
2. המלכ"ה - דורש פענוח
3. בעה"י - בעזרת השם יתברך
4. לאוי"ט - לאורך ימים טובים
5. שליט"א - שיחיה לאורך ימים טובים אמן
6. שלו' - שלום
7. ומז"ט - ומזל טוב
8. השי"ת - השם יתברך
9. הט"ג - הטלגרמה
10. ע"ד - על דבר
11. למז"ט - למזל טוב
12. ח"ז - חודש זה
13. הבעל"ט - הבא עלינו לטובה
14. ויהי' - ויהיה
15. ש"ק - שבת קודש
16. בביה"כ - בבית הכנסת
17. בכ"ט - בכל טוב
18. הי' - היה
19. בט"ג - בטלגרמה
20. יהי' - יהיה
21. ותהי' - ותהיה
22. לשלו' - לשלום
23. לכ' - לכבוד
24. מוהרי"ס - מורנו הרב רבי שמות שמתחילים באותיות י, ס (למשל: יעקב + סנדר) - הפירוש המדויק תלוי בשם האדם

25. בד"ש - בדרישת שלום
26. מוהרי"ל - מורנו הרב רבי שמות שמתחילים באותיות י, ל (למשל: יעקב + לוי) - הפירוש המדויק תלוי בשם האדם
27. מז"ט - מזל טוב
28. לע"ע - לעת עתה
29. ע"פ - על פי
30. שאע"פ - שאף על פי
31. בכ"ז - בכל זאת
32. אי"ה - אם ירצה השם
33. והי' - והיה
34. באהנ"פ - באהבת נפש
35. באה"ר - באהבה רבה
36. א"ז - אין זה; ב"של א"ז הרב": אבי זקני